

А. В. Донцов

**СИСТЕМНІСТЬ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ**

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми системного підходу до формування моральної культури майбутніх учителів. Значна увага приділяється визначенню педагогічних умов активізації ролі сім'ї та засобів масової інформації як системних елементів у формуванні моральної культури майбутніх учителів. Визначено деякі складники системних суперечностей між зовнішніми та внутрішніми, позитивними й негативними чинниками організації виховного процесу вищого навчального закладу.

Ключові слова: педагогічна система, системний підхід, моральна культура, виховний процес, педагогічні умови.

Аналіз проблеми організації виховної роботи вищого навчального закладу з формування моральної культури майбутніх учителів вказує на її актуальність і, водночас, на невизначеність шляхів її вирішення. Складність зазначеної проблеми пов'язана з її всеосяжністю та багатовекторністю, оскільки внутрішні, особисто орієнтовані моральні механізми поведінки майбутніх учителів за певних соціально-педагогічних обставин трансформуються у цілеспрямовані і стихійні, негативні і позитивні умови виховного процесу. Але основна виховна проблема полягає в тому, що система опосередкованих та безпосередніх моральних механізмів поведінки майбутніх учителів найбільш за все впливає на формування їхнього загального ставлення до навколишнього середовища, і це ставлення в значною мірою впливає на процеси пізнавальної, репродуктивної і творчої діяльності. Отже, виховний процес необхідно розглядати як складну багатофункціональну систему, в якій мають бути задіяні його зовнішні і внутрішні, об'єктивні й суб'єктивні компоненти, що можливо лише за умови системного підходу до вирішення виховних завдань.

Термін "система" походить від давньогрецької *sistema* і означає деяку цілісність, яка складається із частин, взаємопов'язаних між собою і утворюючих цілісність [13, с. 18]. Розглядаючи педагогічний процес як складну соціальну систему, провідні дослідники педагогічних систем (Л. Новікова, В. Караковський, А. Сидоркін, В. Селіванов, В. Семенова та ін.) виділяють такі її характеристики: компоненти системи; структуру системи; функції системи; інтегративні чинники, які об'єднують систему. Науковці досліджують системи й підсистеми різних рівнів, до яких належать: цілі як сукупність ідей, для реалізації яких створюється система; діяльність, яка забезпечує її реалізацію; суб'єкт діяльності, який її організує і в ній бере участь; відносини, які утворюються в діяльності та спілкуванні; середовище системи, освоєне суб'єктом; управління, яке забезпечує інтеграцію компонентів системи [6; 10; 11; 12]. Так, Е. Мантаєва зазначає, що "перехід від предметоцентризму, тобто зосередженості на вивченні окремого предмета у відриві від його зв'язків з іншими предметами, до системного знання означає насамперед виявлення залежностей, взаємозалежностей, субординації" [8, с. 32-44]. О. Чиж і М. Малькова, аналізуючи системний підхід до підбору методів виховання, наполягають

на необхідності створення “такої системи методів і засобів взаємодії, яка б забезпечувала не лише цілеспрямовану і визначальну позицію вчителя, але і активність кожної дитини і всього учнівського колективу у виховному процесі” [14, с. 190]. Наголошується на необхідності дотримання доцільного поєднання впливу і взаємодії з дітьми з їхнім практичним привчанням у процесі життєдіяльності навчального колективу.

Отже, в розробленні й реалізації виховної системи вищого навчального закладу особистість викладача і організаторів навчально-виховного процесу, їхня педагогічна компетентність, здатність до організації і практичного здійснення виховання майбутніх учителів можна розглядати як її провідний елемент. В. Селіванов розглядає систему як реально і об’єктивно існуюче положення у вихованні як суспільному явищі і відображення цього положення у мисленні, як всебічний і глибинний спосіб пізнання, аналізу й узагальнення структури і зв’язків досліджуваного об’єкта [11, с. 96]. О. Белих, розглядаючи педагогічну систему вищого навчального закладу як фактор професійного розвитку і формування світогляду спеціаліста, зазначає, що педагогічна система зосереджує у собі дві складники: культурний простір вищого навчального закладу, особливої навчально-виховного процесу у контексті його гуманізації та індивідуалізації і внутрішня діяльність студентів, спрямована на розвиток світогляду, професійного самовизначення і самоідентифікації [2, с. 11]. Є. Зеленов, аналізуючи сутність і призначення університетської освіти як педагогічної системи, зауважує, що “університет є простором інтелектуальної свободи, універсальності знання, самоврядування, міжкультурного діалогу, самовизначення і самоідентифікації всіх суб’єктів виховного процесу” [5, с. 79]. Аналізування літератури свідчить про наявність деяких розробок системного підходу до організації навчально-виховного процесу вищого навчального закладу, але механізми його реалізації у формуванні моральної культури майбутніх учителів в умовах сім’ї досліджені ще недостатньо. Тому **метою даної статті** є визначення системності як основної педагогічної умови активізації процесу формування моральної культури майбутніх учителів і ролі сім’ї у виховному процесі.

В широкому розумінні до системотворчих елементів виховного процесу належать дидактично-виховна система, яка включає такі підсистеми: позааудиторної виховної роботи, студентського самоврядування, управління навчально-виховним процесом, його матеріально-технічне забезпечення. До виховної системи належать підсистеми форм, методів і прийомів виховання, впливових дій засобів масової інформації; підсистеми елементів загальних засобів виховання, виховних заходів і часткових впливових виховних дій; підсистеми особистісного рівня, які характеризують особистість майбутнього вчителя як найскладнішу систему і системотворчий чинник. Виховний процес вищого навчального закладу не повинен обмежуватись лише соціокультурним обслуговування майбутніх учителів через систему виховних заходів. Від здебільшого має бути орієнтований на активізацію особистісних морально позитивних характеристик майбутнього спеціаліста, які розвиваються у системі суб’єкт-об’єктних та суб’єкт-суб’єктних навчально-виховних відносин. Майбутній спеціаліст залежно від своєї етичної компетентності повинен сам впливати на самовдосконалення особистісної системної характеристики, яка включає: моральні погляди, почуття, уявлення, переконання, ідеали, морально-вольові якості, духовно-ціннісні орієнтації, моральні потреби, мотиви поведінки тощо. Морально орієнтовані системні характеристики майбутнього вчителя найбільш за все впливають на характер його поведінки, діяльності, культури спілкування і взаємин з членами родини, викладачами, найближчого соціального оточення, що забез-

печує його соціокультурну орієнтацію на моральне самопізнання, самооцінку, саморегуляцію та самовиховання.

Дієвість системи формування моральної культури майбутніх учителів залежить від зосередженості виховного процесу на розвитку їхніх соціокультурних, морально-духовних та інтелектуальних потреб та інтересів і визначення педагогічних умов їх задоволення, завдяки чому відбувається процес інтеріоризації в індивідуальній свідомості морально-духовних норм і цінностей. Ефективність і оптимальність виховної системи значно знижується, коли не враховуються всі її системні фактори. Тому до аналізу провідних системних елементів виховання майбутніх учителів ми віднесли сім'ю. Адже серед зовнішніх елементів системи формування моральної культури майбутніх учителів сім'я має неабияке значення, оскільки процес набуття морального досвіду та моральних якостей, які необхідні для плідної професійної діяльності майбутнього вчителя, починається в сім'ї. Проте, слід зазначити, що роль сім'ї як системного елемента процесу формування моральної культури майбутніх учителів ще потребує подальшого дослідження. Від того, який тип моральних стосунків утворюється між молодю людиною та її батьками, залежить тип відносин у педагогічних системах вищого навчального закладу, який найбільш за все впливає на моральний розвиток особистості майбутнього вчителя. Тому цілком закономірно у Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)" та інших нормативних актах у роботі з батьками висувуються такі завдання: забезпечення участі батьків у навчально-виховному процесі; формування громадянської зрілості і суспільної значущості студентів; спрямування сумісних зусиль викладачів і батьків у забезпеченні індивідуального розвитку та самовиховання студентів; сприяння формуванню професійно самодостатньої, всебічно розвиненої особистості; пропагування здорового способу життя, вміння креативно мислити тощо [3; 4].

Одна з важливих вимог виховного процесу полягає в тому, щоб сімейне оточення як елемент педагогічної системи стало першим джерелом наповнення внутрішнього світу молодої людини суспільно значущими моральними і духовними цінностями. Непорозуміння між членами родини провокують виникнення відлюдності, елементів егоїзму, користолюбства, боягузства та інших негативних рис характеру. Негативний вплив сім'ї на формування молоді особистості завдає непоправної шкоди загальній системі виховного процесу. Особливо це стосується формування культури моральних почуттів і потреб майбутніх учителів як елементу духовності. Адже, як доречно зазначає Ф. Махов, саме "у сфері почуттів і емоцій у наші зрілі роки чітко виявляється те, що було запрограмовано, закладено в дитинстві", найбільш невідхильні, найтяжчі втрати відбуваються в емоційній сфері життєдіяльності людини, емоційна сфера має насамперед формуватись у такій важливій виховній системі, як сім'я [9, с. 5-6].

Психологічна рівновага, яка забезпечується завдяки нормальному розвитку психічних процесів в умовах сім'ї, є важливим чинником активізації внутрішніх механізмів формування моральної культури майбутніх учителів. Можна вважати досить хибною практику сімейного виховання, яка сконцентована на досягненні окремих, тимчасових дидактичних та виховних завдань, ігноруючи нормальний соціокультурний і психічний розвиток особистості. Поряд з його забезпеченням, функціональне призначення сім'ї полягає у формуванні первинних моральних якостей: правдивості, відвертості, поваги до старших, чуйності та прагнення до справедливих відносин з оточуючими. У свідомості молодої людини батьки мають бути взірцем високого авторитету та міжособистісних стосунків.

Позитивний вплив сім'ї як виховної підсистеми на формування моральної культури майбутніх учителів може забезпечуватися завдяки доброму знанню і об'єктивній оцінці дітей з боку батьків. Часто ця оцінка буває завищеною з причини надмірної природно зумовленої любові батьків до своїх дітей. Для створення сприятливих умов формування моральної культури майбутніх учителів в умовах сім'ї має велике значення поєднання високої вимогливості з любов'ю і повагою до особистості. На практиці негативний альтруїзм з боку батьків виявляється тоді, коли вони намагаються свою трудову діяльність підпорядкувати задоволенню матеріальних потреб дітей, водночас не залучаючи їх до виконання необхідних сімейних побутових обов'язків. Дослідник психолого-педагогічних проблем сімейного виховання Б. Баєв констатує, що випадки, коли дорослі покладають на юних непосильний тягар, трапляються досить рідко. Тому виникає проблема: з одного боку, існує обмеження кола доручень та вимогливості до дітей, з іншого — прискорення загального розвитку дітей збільшує резерв їх невикористаних можливостей, які розгортаються вже поза контролем дорослих, і тому не завжди в бажаному напрямі [1, с. 22]. Бездіяльність особистості, орієнтація переважно на розваги, марнотратство часу негативно впливає на її психічний і моральний розвиток, заважає формуванню ставлення до праці як до необхідної життєвої потреби.

Занадто альтруїстична поведінка батьків стосовно дорослої молоді особистості заважає формуванню в неї потреби в самообслуговуванні і самостійності морального вибору різних форм поведінки та діяльності. Найголовніша хибність альтруїстично орієнтованого виховання полягає в тому, що альтруїстичне ставлення до вихованця сприяє утворенню егоїстичних рис характеру. Надмірне піклування про вихованця з боку батьків зводить нанівець виховання звички піклуватись про себе та інших. Дослідницькі бесіди, проведені з майбутніми вчителями, свідчать, що безтурботне життя створює умови, за яких потреба особистості в тому, щоб піклувались про неї домінує над її власною потребою піклуватись про інших. Очікування піклування з боку інших, поступово переходячи у звичку, підсилює егоїстичну спрямованість особистості, гальмує розвиток її морально-вольових якостей. За таких умов спрацьовує механізм утворення егоїстичних рис характеру, центральне місце серед них посідає психологія споживацтва. Егоїстично орієнтована особистість наносить великих моральних, психологічних і матеріальних збитків не лише виховному процесу, але й найближчому соціальному оточенню та суспільству. Егоїстично орієнтовану особистість в деяких випадках можна вважати потенційно небезпечною. Переслідуючи корисні цілі, егоїст найбільш за все схильний до справдовування своєї егоїстичної поведінки, до плутнів та наклепів на інших, завдяки яким розколює і руйнує колектив, прагне будь-що-будь стати над людьми з метою їх пригнічення та маніпулювання.

Сім'я як виховна система значною мірою підпадає під сумнівний вплив іншої впливової системи – засобів масової інформації, зокрема телебачення. В умовах браку вільного часу та обмеження доступу майбутніх учителів до відвідування закладів культури, телебачення стає майже єдиним каналом їхнього інформаційного зв'язку із суспільством. Функціональне призначення сім'ї в процесі формування моральної культури майбутніх учителів насамперед полягає в збереженні здорової психологічної рівноваги, яку іноді руйнує інформаційна та експресивна перенасиченість телепрограм. Психіка повинна забезпечувати емоційну рівновагу між процесами збудження і гальмування, а в ситуаціях негативного впливу сприяти формуванню емоційної та моральної стійкості.

Одним із важливих педагогічних завдань виховного процесу є формування у майбутніх учителів спроможності самостійного визначення міри своїх інформаційно-пізнавальних та моральних потреб, домагаючись їх задоволення через самопідготовку, самодисципліну в подоланні труднощів. Такий підхід дасть можливість виховувати у майбутніх учителів морально-вольові якості, віру у свої здібності і можливості. Віра майбутнього вчителя у свої здібності інколи може викликати самовпевненість і завищену самооцінку, але, водночас, створює в індивідуальній свідомості прагнення до морального і професійного самовдосконалення. У педагогічній літературі є тлумачення про необхідність стриманого ставлення до оцінювання обдарованості особистості, оскільки це може призвести до погорди, але якщо викладач вищого навчального закладу уважно ставиться до моральної оцінки конкретних позитивних вчинків та успіхів майбутніх учителів, то їхня навчально-пізнавальна діяльність стане добрим прикладом для інших.

До зовнішніх педагогічних умов формування моральної культури майбутніх учителів можна віднести створення сприятливих морально-психологічних відносин у системі навчально-виховної діяльності. У вирішенні цієї проблеми конче необхідне виховання позитивного ставлення майбутніх учителів до процесу засвоєння знань та професійного самовдосконалення як до професійного обов'язку. Успішність навчання у вищому навчальному закладі зумовлюється не лише інтелектуальними здібностями майбутніх учителів, але й рівнем сформованості культури почуттів. У підготовці майбутніх учителів важливо сформувати почуття власної гідності, професійного обов'язку, самовідданості майбутній професії. Моральні почуття високого рівня сприяють формуванню таких моральних якостей, як пізнавальна активність, працелюбство, справедливність, прагнення до особистісної самореалізації.

Таким чином, основні педагогічні умови формування моральної культури майбутніх учителів у системі сімейного виховання можна розподілити на такі групи: 1) педагогічні умови, що пов'язані із впливом соціально-етичних чинників: рівень моральної вихованості майбутніх батьків, особливості їхнього ставлення до різних видів діяльності та моральних норм, сформованість морально-чуттєвої сфери, потреб та переконань; 2) педагогічні умови, які викликані статичними соціально-педагогічними чинниками: загальний рівень етичної та педагогічної компетентності батьків та інших членів сім'ї, оволодіння ними необхідним мінімумом знань з літератури, мистецтва, етикету та з теорії та методики сімейного виховання, які має забезпечити система освіти; 3) педагогічні умови, які пов'язані з активізацією соціально-психологічних чинників: взаємна повага в сім'ї, любов та піклування про кожного члена родини, готовність до уникнення сімейних конфліктів та взаємодопомоги; 4) педагогічні умови, які визначаються рівнем дії соціокультурних чинників: літератури, мистецтва, системи масових комунікацій, до якої належать засоби масової інформації, інтернет, система зворотніх соціокомунікативних зв'язків; 5) педагогічні умови, які стосуються формування потребнісно-мотиваційної структури майбутніх учителів, в якій пізнавальні потреби та інтереси мають відігравати провідну роль. Позитивне ставлення майбутніх учителів до засвоєння наукових знань залежить від усвідомлення їхньої соціокультурної та творчої місії у суспільстві, а також розуміння місії своєї майбутньої педагогічної професії, яка полягає у підготовці морально здорового, патріотично орієнтованого і соціально зрілого підростаючого покоління.

Зміст наукової статті не претендує на повний аналіз і визначення шляхів вирішення поставлених наукових проблем. Тому **перспективами подальших наукових**

розробок мають бути дослідження проблеми утворення системних зв'язків у спільній виховній діяльності вищого навчального закладу і сім'ї з виховання моральної культури майбутніх учителів. Такий підхід надасть можливість визначити педагогічні умови позитивного впливу на підвищення соціальної відповідальності батьків за виховання своїх дорослих дітей та значно покращить педагогічну компетентність батьків у справі виховання студентської молоді.

Список літератури: 1. Баєв Б. Ф. Чи знаєте ви свою дитину? - 2-ге видання – К.: Знання, 1985. - 63 с. 2. Белых А.С. Педагогическая система вуза как фактор профессионального развития // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. ред. Г.П. Шевченко. – Вип. 2 (25). – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2008. – С. 10-17. 3. Державна національна програма “Освіта” / Україна ХХІ століття/ Освіта. – 1993. – Грудень. - №№ 44-45-46. - С. 1-16. 4. Закон про вищу освіту // Освіта. – 2002. - 20-27 лютого. 5. Зеленов Є.А. Призначення сучасного університету // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол.ред. Г.П. Шевченко. – Вип. 6 (29). – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2008. - С. 68-82. 6. Караковский В. Система воспитательной работы с ученическим коллективом средней школы // Вопросы воспитания: системный подход. – М.: Прогресс, 1981. – С. 91-133. 7. Маленкова Л. И. Теория и методика воспитания: Учеб. пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 480 с. 8. Мантаева Э.И. Принципы системного исследования // Вестник Моск. ун-та: науч. журнал /Экономика. Серия 6. - № 6/2000. – С. 31-46. 9. Махов Ф. С. Кого и как мы растим? Ступени воспитания ребенка. Теория и практика. – СПб: КАРО. - 240 с. 10. Новикова Л. И. Теория и практика воспитательных систем: В 2 т. - М., 1991. 11. Селиванов В. С. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания: Учеб. пособие / Под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., испр. – М.: Изд. центр “Академия”, 2002. – 336 с. 12. Семенова В. В. Опыт разработки системы показателей нравственного развития личности: Автореф. дис... канд. филос. наук: 09.00.08/ Моск. гос. пед. ин-т. – М., 1979. – 20 с. 13. Чиж А. Н. История и реальность методов нравственного воспитания детей в школе / А. Н. Чиж, М. А. Малькова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. ред. Г. П. Шевченко. – Вип. 3 (26). – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2008. – С. 184-191.

Bibliography (transliterated): 1. Baev B. F. Chi znaete vi svoju ditinu? 2-ge vidannja – K.: Znannja, 1985. 63 s. 2. Belyh A.S. Pedagogicheskaja sistema vuza kak faktor professional'nogo razvitija // Duhovnist' osobistosti: metodologija, teorija i praktika: Zb. nauk. prac' / Gol. red. G.P. Shevchenko. – Vip. 2 (25). – Lugans'k: Vid-vo Shidnoukr. nac. un-tu im. V. Dalja, 2008. – S. 10-17. 3. Derzhavna nacional'na programa “Osvita” / Ukraïna NHI stolittja/ Osvita. – 1993. – Gruden'. - №№ 44-45-46. S. 1-16. 4. Zakon pro vishhu osvitu // Osvita. – 2002. - 20-27 ljutogo. 5. Zelenov Є.A. Priznachennja suchasnogo universitetu // Duhovnist' osobistosti: metodologija, teorija i praktika: Zb. nauk. prac' / Gol.red. G.P. Shevchenko. – Vip. 6 (29). – Lugans'k: Vid-vo Shidnoukr. nac. un-tu im. V. Dalja, 2008. - S. 68-82. 6. Karakovskij V. Sistema vospitatel'noj raboty s uchenicheskim kollektivom srednej shkoly // Voprosy vospitanija: sistemnyj podhod. – M.: Progress, 1981. – S. 91-133. 7. Malenkova L. I. Teorija i metodika vospitanija: Ucheb. posobie. – M.: Pedagogicheskoe obshhestvo Rossii, 2002. – 480 s. 8. Mantaeva Je.I. Principy sis-temnogo issledovanija // Vestnik Mosk. un-ta: nauch. zhurnal /Jekonomika. Serija 6. - № 6/2000. – S. 31-46.

9. Mahov F. S. Kogo i kak my rastim? Stupeni vospitaniya reben-ka. Teorija i praktika. – SPb: KARO. – 240 s. 10. Novikova L. I. Teorija i praktika vo-sпитatel'nyh sistem: V 2 t. – M., 1991. 11. Selivanov V. S. Osnovy obshhej pedagogiki: teorija i metodika vospitaniya: Ucheb. posobie / Pod red. V. A. Slastenina. – 2-e izd., ispr. – M.: Izd. centr “Akademija”, 2002. – 336 s. 12. Semenova V. V. Opyt razrabotki sistemy pokazatelej нравstvennogo razvitija lichnosti: Avtoref. dis... kand. filos. nauk: 09.00.08/ Mosk. gos. ped. in-t. – M., 1979. – 20 s. 13. Chizh A. N. Istorija i real'-nost' metodov нравstvennogo vospitaniya detej v shkole / A. N. Chizh, M. A. Mal'kova // Duhovnist' osobistosti: metodologija, teorija i praktika: Zb. nauk. prac' / Gol. red. G. P. Shevchenko. – Vip. 3 (26). – Lugans'k: Vid-vo Shidnoukr. nac. un-tu im. V. Dalja, 2008. – S. 184-191.

УДК 37 [034:011:32]

А. В. Донцов

СИСТЕМНОСТЬ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье осуществлен теоретический анализ проблемы системного подхода к формированию нравственной культуры будущих учителей. Значительное внимание уделяется определению педагогических условий активизации роли семьи и средств массовой информации как системных элементов в формировании нравственной культуры будущих учителей. Определены некоторые составляющие системных противоречий между внешними и внутренними, позитивными и негативными факторами организации воспитательного процесса высшего учебного заведения.

Ключевые слова: педагогическая система, системный подход, нравственная культура, воспитательный процесс, педагогические условия.

UDC 37 [034:011:32]

A. Dontsov

SYSTEM AS BASIS OF FORMING OF MORAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS IN THE PROCESS OF DOMESTIC EDUCATION

In the article the theoretical analysis of problem of systems approach is carried out to forming of moral culture of future teachers. Considerable attention is spared to determination of pedagogical terms of activation of role of family and mass medias as the systems phenomena in forming of moral culture of future teachers. Certainly some constituents of systems contradictions between external and internal, positive and negative factors of organization of educating process of higher educational establishment.

Keywords: pedagogical system, systems approach, moral culture, educating process, pedagogical terms.

Стаття надійшла до редакційної колегії 8.04.2013